

PRIPOMBE K SLOVENSKEMU BA JESLOVJU

Josip Mal

Nekako tik pred začetkom druge svetovne vojne je bila Narodnemu muzeju v Ljubljani ponudena v nakup kamnita sohica nenavadne oblike. Po svoji arhaistično obdelani zunanosti bi se na prvi pogled, po mnenju umetnostnih zgodovinarjev, dala časovno uvrstiti v zgodnji srednji vek ter naj bi predstavljala starslovansko kultno podobo; po svoji provenienci je namreč potekala iz mokronoške okolice. Predmet je po likovni plati nameraval za znanstveno objavo obdelati arheolog, ki je naprosil mene, naj bi razpravi napisal zgodovinski uvod. Ko pa se je že pri nekoliko nadrobnejšem proučevanju izkazalo, da je sohica ponaredek, do arheološke obdelave in objave ni prišlo, jaz pa sem nadaljeval s svojimi, od predmeta neodvisnimi raziskavanji, katerih plod so »Slovenske mitološke starine« (GMDS, XXI, 1940, 1—57).

Zoper to študijo se je, kakor se izraža Fr. Bezljaj v zadnjem letniku Slov. Etnografa (III/IV, 1951, str. 343), prvič obregnil R. Nahtigal v Slavistični reviji (III, 1950, 141). Kljub temu, da po Bezlaju mrgoli v njej napak, nad katerimi bi se lahko spotaknil tudi jezikoslovec, se je Nahtigal dotaknil samo etimologije besede žrec, za katero sem kot vzporedno razlago omenil žrca po mnenju Bernhardyja (Slavische Jahrbücher, I, 390), ki mu izhaja žritva iz istega korena kakor pri glagolu požirati. Škoda le, da drugih »nekritičnih trditvev in napačnih etimologij« v svoji zavrnitvi ni nadrobneje navedel. Saj bi vsaka kritika morala biti konstruktivna, začetek in zagon za bolj posrečene razlage, ki bi k postavljenemu vprašanju prispevale kaj bolj zrelega in bolj pozitivnega bodisi na osnovi novih virov bodisi z boljšimi jezikoslovnimi razlagami ali paralelami.

Kot vodilna misel v vsem N. članku, ki mu je odveč »podrobno pretresati vso stvar«, pa prevladuje svarilo, da se ni mogoče oslanjati na moja izvajanja in trditve, ker da je spis samo »kolikor toliko dokumentiran«. Menim pa, da 161 strokovnih opomb za študijo, ki obsega 37 strani, ni ravno tako malo. Citiral pa sem večinoma po odstavkih, ki obravnavajo isto ali sorodno tvarino, zato sem se v opombah kumulativno skliceval vedno na več virov (tudi po 10 navedb pod eno številko), tako da je (ne da bi jih blagajniško štel) v vsem najmanj 600 dokumentacij.

Sodbo, da so mitološke starine tehtnejše kakor moj italijanski *Contributo alla mitologia slovena*, je mogel Nahtigal izreči le v popolnem nepoznanju njune vsebine. *Contributo* je namreč le posnetek slovenske razprave, ki sem ga samo razširil (torej izpopolnil) z nekaterimi dostavki. Če bi se bil kritik po svoji dolžnosti potrudil in bi moj *Contributo* ne morda preštudiral, marveč vsaj bežno prelistal, bi takoj na prvi strani trčil ob mojo izjavo, da gre za kratko ponovitev (*ricerche in gran parte già pubblicate*), da se glede dokumentacije sklicujem (v začetni opombi) na bibliografijo v Slov. mitoloških starinah in da zato dokumentiram samo stvari, ki jih v slovenski razpravi ne omenjam.

Mislím, da je bilo potrebno, da sem na kratko reagiral na te očitke, zlasti še zato, ker so izšli izpod peresa uglednega znanstvenika in so obenem opogumili Fr. Bezlaja, da je (v spisu »Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih«, Slov. Etnograf, 1951, 342—352) sedaj izrekel svoj anatem nad delovno metodo, znanstveno resnostjo in nad rezultati mojega raziskavanja. Trdi, da ignoriram vse izsledke, do katerih se je priklopala moderna kritika virov za slovansko mitologijo (ki jih pa nikjer ne navaja!), in da obnavljam slovanski Olimp v skoraj takšnem obsegu, kakor je bil v navadi v dobi romantike.

Ako se kritiku že ni hotelo, da bi po delu samem presodil, kaj mu je cilj in namen, bi mogel že iz podnaslova moje razprave razbrati, da je to »donesek o sledovih poganstva med Slovenci«. Iz predzadnjega odstavka pa bi se še poučil, da »zaključujem svoja izvajanja o bajeslovju in svoje razlage nekaterih starih navad in običajev slovenskega naroda«; tudi tu je torej naš Olimp ostal popolnoma ob strani.

Težnja, da bi mi razpravo pomaknil nazaj v čas in vrsto fabulistike Trstenjaka ali Žunkoviča, je izvila kritiku vzdih, da bi se bil naslanjal vsaj na Niederla. Starejših avtorjev, kolikor mi ni šlo le za črpanje virov, sploh nisem uporabljal, povsem pa je »prezrl« moje sklicevanje na novejšo raziskovalce (Haase, Schráníl, Chantepie de la Saussaye, Schneewis, Wienecke). Če bi bil B. pazljiveje bral mojo razpravo, bi ga pomirilo moje sklicevanje na Život starých Slovanů. Delo O mythologii slovanské je prvič izšlo leta 1917, naslednjega leta že je izdal svojo mitologijo (Mitologja slowiańska) Poljak Aleks. Brückner. Ta je seveda upošteval Niederlejeve ugotovitve, jih — kakor tudi mnoga druga zadevna dela — kritično pregledal in izpopolnil. Saj Niederle kljub svoji fundamentalnosti nikakor ne more veljati za nedotakljiv in nespremenljiv evangelij; raziskovalci so mu očitali nekritičen odnos do virov in etimološke spodrseljaje. Bezljaj bi moral to vedeti in že po citiranju samem videti, da sem se predvsem oslanjal na Brücknerja, ki s svojim obsežnim in korektivnim deležem slovi kot mitolog par excellence. Brücknerjevo delo je leta 1923 izšlo v italijanščini (Mitologia Slava) kot IV. zvezek zbirke Storia delle religioni, ki jo izdaja Raff. Pettazzoni, znani strokovnjak na področju zgodovine verstev. O njem moramo pač suponirati, da pozna znanstveno ceno izdanj, ki jim je odgovorni urednik. Pod njegovim uredništvom je izšel v Studi e materiali di storia delle religioni (vol. XVIII, 1942) tudi moj prispevek Contributo alla mitologia slovena, za katerega je iniciativa izšla od njegove strani, potem ko je dobil v roke moje slovenske Mitološke starine. Glede rezultatov B. O. Unbegauna in Urbańczyka, ki sta jih objavila šele osem oziroma sedem let po moji razpravi, pa bosta menda tudi B. in N. razumela, da se pred objavo nanje res nisem mogel ozirati. Od nepristranskega in spodobnega očitarka pa bi pričakoval, da bo navedel, če in v katerih stvareh sta omenjena avtorja prišla do zaključkov, ki mojim nasprotujejo. Ker tega ni storil, moram iz njegove siceršnje vneme do ugovaranja upravičeno domnevati, da ni diferenc, ki jih jaz ne morem ugotoviti, ko sta mi obe razpravi kljub iskanju ostali doslej nedosegljivi.

Če mi oba moja kritika — brez vsakega naštevanja in utemeljitve — takole zviška očitata »napačne etimologije«, bo to pač posledica nekake tradicionalne zaverovanosti v trdnost dognanj jezikoslovnega raziskavanja. Na tem področju smo Slovenci takoj v prvi dobi svojega znanstvenega uveljavljanja mogli pokazati izredne uspehe, a smo se pri tem v nekaki politični in

duševni potrnosti vdajali neupravičeni podmeni tujcev, da smo Slovenci brez-zgodovinski narod.

Ker mislim, da se vprašanje duhovnega življenja starih Slovencev ne da rešiti po filološki in etimološki poti, marveč da mora to delo v glavnem opraviti kulturni zgodovinar, zato sem se tudi načeloma ogibal vsem skušnjavam, da bi svoje sodbe podpiral prvenstveno z razlaganjem izvora besed. Z A. Brücknerjem sem namreč prepričan, da nam more zgolj jezikovno dokazovanje podati le nejasno sliko razmer, ker zaleže pogosto en sam stavek zgodovinarja več, kakor pa sto jezikovnih enačb (A. Brückner ob recenziji Schraderjevega *Reallexikon-a der indogerm. Altertumskunde*, *Archiv für slav. Phil.*, XXIII, 1901, 625). Tudi oprezni Jagić pravi, da etimološka kombinacija ni nič kaj zanesljiva zaveznica in da zapelje pogosto na stranpota.

Ne z metodami jezikoslovca, marveč kot zgodovinar sem zato skušal iz tradicije, običajev, vraž, pregovorov, zagovorov, pripovedk, pravljic, ljudskih praznovanj in iz ljudskega praznovanja (non olet, če je bilo gradivo nabrano v preteti dobi romantike!) izluščiti prvotno mitološko jedro ter s tem izpopolniti skromne podatke arheoloških in pisanih virov. Moj namen, kot rečeno, nikakor ni bil, da ustvarim kak slovenski Olimp, pač pa sem skušal ugotoviti, kako se naša bajeslovna ostalina ujema in kako jo je mogoče razložiti z dognanji na področju splošne slovanske mitologije.

Iz mojih Mitoloških starin izhaja, da je mogoče tudi za stare Slovence na podlagi ohranjenega, četudi doslej zanemarjenega in popolnoma ne-upoštevanega gradiva dokazati skladnost s premnogimi osnovnimi potezami občeslovanske mitologije. Če se naša bajeslovna ostalina v številnih točkah presenetljivo ujema s predstavami vzhodnih Slovanov, je to popolnoma razumljivo, če upoštevamo izredno trdoživost prvotnega kulturnega stanja. Saj Slovenci ob svojem prihodu na zahod niso slekli svojega duhovnega človeka, niso opustili starega verovanja in svojih ukoreninjenih običajev ter navad. Pod vplivom novih sosedov in pod poznejšim pritiskom krščanstva se je brez dvoma marsikaj opustilo, spremenilo ali prilagodilo novim razmeram ter živelo močno zabrisano še stoletja naprej. Ob primerjanju pa so se pokazale ne samo paralele, marveč tudi nekatere slovanske posebnosti.

Zgrešeno je zato mnenje (str. 543), da pri Slovanih ne more biti besede o skupnih podedovanih religioznih predstavah, ali pa da imamo poročila le za sever in vzhod, »za vse ostalo velikansko slovansko zaledje pa nimamo nobenih direktnih poročil«. Seveda jih ni za tistega, ki jih ne pozna ali ki se vdaja tako imenovani suženjski podmeni. Če hoče Bezljaj razpravljati o teh stvareh, mora računati z viri. Iz dobe okoli leta 1000 imamo poročilo o čeških poganih, ki so po božje čistili drevo in kamen: *lignum vel lapidem pro deo colunt*. Patriarh Bertold govori leta 1228 o belokranjskih razmerah: *populum errore cecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem*. Isti čas (1256) je bilo treba pripeljati na pravo pot tudi Slovence okrog Velike Nedelje. Pol stoletja kasneje (okoli leta 1500) je neki Vid iz Bresternice pri Mariboru izkazoval čast drevesu; zoper Kobaridce so leta 1531 šli s pravo križarsko vojsko, ker so malikovali pred nekim drevesom in studencem. Na Koroškem je bila še dolgo v novi čas živa vera, da je bolje moliti pod zelenim drevesom kot iti v cerkev. Še Slomšek se je moral boriti zoper božjo pot k neki smreki. Vizitator Pavel Bizancij poroča leta 1585 o praznovanju na čarovni kresni in vsesvetni dan. Škof Hren pa omenja v svoji pridigi leta 1607

imenoma troje starih slovenskih božanstev. Bezljaj se izmotava (str. 344), češ da si moramo to razložiti iz ustaljene cerkvene tradicije vzhodne in zahodne cerkve in da je mnogo bolj verjetno, da so to od nekdaj preneseni stalni obrazci kakor sporočila domače tradicije. Zakaj ni tako ljubezniv in nam ne zaupa, kje in od kdaj so ti famozni »stalni obrazci«?

Strinjam se s kritikom (če upravičeno obrnem stvari nanj), da tak način raziskavanja »onemogoča vsako solidno rekonstrukcijo«. Nadaljevanje pa, da »preživeli etnografski drobci, katere je pri posameznih slovanskih narodih mogoče pritegniti za osvetlitev starega stanja, tudi ne prinašajo nobene jasnosti« je take narave, da negira vsako dokazilno vrednost etnografskega gradiva in bi bili potem tudi vsi etnografski muzeji in instituti čisto odveč. Če homo po tej poti iskali resnico, potem seveda lahko govorimo z Bezljajem (str. 346): »Kakor se zdi, ne bomo nikoli vedeli nič točnega o religioznih osnovah južnih Slovanov in prav tako tudi ne, kaj je bila skupna slovanska dediščina.«

Neutemeljenost te skepse dokazujejo vprav rezultati mojega proučevanja najširše ljudske tradicije etnografskega blaga, ki je bilo iz njega razmeroma lahko izluščiti prvotno mitološko jedro. Bezljaju brez pomisleka odpuščam, da mi ob Svarogu podtika meni tuje hišno ime Svarovšek, o Chorsu-Kresu pravim jaz, da »ne najdemo med Slovenci za sedaj nobene sledi«, ne pa da bi s to Krekovo enačbo delal kake daljnosežne kombinacije. Za nekoga je morda zanimivo klasifikacijsko vprašanje uvrstitve sojenic v mitološka bitja nižjega ali višjega reda, — v slednjega jih stavi naša pripovedka, ko pravi bog: »oblast imate nad življenjem in smrtjo, jaz sam ne stojim više«. Tako pri Jarilu, ki naj bo le obred, pa ga vendarle »po ustaljenih pojmi« kot božanstvo piše z veliko začetnico, kakor tudi pri Perunu-Paromu in Pari gre za mitološko bitje; glede »uboge, zanikrne pare« je pa res odveč tajiti njeno starost in jo naivno enačiti morda s šele po zedinjenju k nam vpeljanim denarnim drobižem, ko nas že vsak besednjak pouči, da je to soznačnica za hudobnega duha, v kar je krščanska doba običajno degradirala poganska božanstva.

Iz naših običajev in praznovanj sem dalje pokazal, da sega še v pogansko dobo nazaj peka magičnega praprotnika-poprtnika (menda vendar ne podprtnika, kakor bi rad Mrkun), dalje razlagam iz one stare kulture godovanje, rešitev, vezitev, trikratni obhod, srečanje, obredne tatvine in jedi (kašo), ščura, dedka, gospodarčka, kozo, prepletko itd., za kar vse res ni treba znanja niti kake posebne lingvistične paleontologije niti kake izredne prekanjenosti ali nasilnosti pri tolmačenju.

Bolj drzna se zdi morda razlaga ženske peče kot pokrivala boginje Petke. Sodim, da je zavržena Linhartova razlaga, da je peča nekaka metateza od čepa (kar na glavi čepi), ali da je (po Šmidu in Vurniku) iz laškega pezzo-pezza (kos blaga). Pok. prof. Breznika sem povpraševal o glasoslovni neoporečnosti moje etimologije. Ta je pritrdil možnosti, da pride beseda od Petke, ako se izgovarja z visokim (ozkim) e. Da je temu tako, dokazuje z nedvomnostjo tudi beneško-slovenska označba za našo pečo, piecia, kjer se je visoki e v dialektični obliki beneških Slovencev sprevrgel v diftong ie (glej o pisavi imena: Lea d'Orlandi-Gaetano Perusini, *Antichi costumi friulani. Zona di Cividale*. Udine, 1941. Str. 15, 38, fig. 20—23, 26, 30). Po furlanskem slovarju *Il nuovo Pirona* pa pomenja piezze, pezette naglavno žensko pokrivalo, ovratni robec, plenice ipd. Dal sem svoj predlog za razlago imena peče,

in to na podlagi našega pogankega verovanja in ne s sklicevanjem na kako bogve od kod nasilno privlečeno keltsko, iransko ali indsko etimologiziranje, ki se potem tako rado kot izredno tehtno in učeno veruje in dalje prepisuje. Nadaljnja raziskavanja naj pokažejo, ali sem bil na pravi poti ali ne.

Med slovenske mitološke posebnosti pa je treba šteti predvsem globoko ukoreninjeno čaščenje sončnega božanstva na gorskih višinah, kar je potem ostalo v navadi v krščanski dobi pri postavljanju svetišč in uporabi petelina kot sončnega simbola. Morda bo ta moja trditev za nekatere postala sprejemljiva šele sedaj, ko so do takega spoznanja prišli tudi Nemci. Dr. F. Hutter pripoveduje (Das Wetterkreuz auf der Stolzalpe bei Murau — eine alte Kultstätte? — Aus Archiv und Chronik. Blätter für Seckauer Diözesangeschichte, III, 1950, 118—122), da so na 1816 m visoko Stolzalpe o kresu prirejali okoličani procesijo. Spredaj so nosili kip sv. Janeza (pač namesto nekdanjega Svetovita) štirje dečki in štiri deklice v domači obleki. Stara noša in sprevod z vsem med ljudstvom običajnim veličastjem kažeta nedvomno na nekdanji obredni pomen tega pohoda na planino, v katere okolici je še danes ohranjena vrsta slovenskih krajevnih in ledinskih imen. Da je bil kraj kot ustvarjen za kultno shajališče častilcev sončnega božanstva, to primernost utrjuje med drugim značilna okoliščina, da leži danes 500 m pod vrhom »Deželno sončno zdravilišče Stolzalpe«. V mnogih alpskih, že davno ponemčenih pokrajinah notri do Donave je še sedaj navada, da zažigajo v slovensko pogansko dobo nazaj segajoče Vidove ognje, ko kurijo kres — kriess hâtz (prim. J. Kelemina, Slovenačko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku. Strani pregled, VII/VIII, 1936/37, 59).

Za udaren zaključek filipike zoper moje Starine je Bezljaj prihranil obtožbo: »Najhuje pa se je (Mal) zaletel pri mitološkem tolmačenju krajevnih imen. Nazivi tipa Nedelja, Sobota, Torek, Podsreda, Podčetrtak se dajo mnogo bolj preprosto razložiti.« Njegova razlaga pa ne zadovoljuje, še manj pa more spodnesti tla mojemu utemeljevanju. Kajti takih vprašanj res ne gre reševati s Krajevnim leksikonom dravske banovine v roki. Ali kritik res misli, da so naši predniki nekako po petletnem planu predvideli najprej semnje ob sredah in četrtkih, nato šele ustanovili naselbino ter jo potem krstili z imenom semanjega dne? Kritikova razlaga je tako plehka, da izključuje vsako resno diskusijo. Po predlagani poti bi bilo čisto v redu, če bi rekli, da so Nemci ime za sejmski vrvež (Messe) prenesli na cerkveno mašo!

Pisano bajeslovno preprogo smo na ta način temeljito razprašili in jo očistili umazanije, ki pa je bila umišljena in je obstajala le v tjavdan vrženih neosnovanih očitkih. Popolnoma se strinjam s stavkom, ki z njim Bezljaj zaključuje svoj opus: »Na noben način pa za narodno kulturo tako važnega področja ne smemo pustiti v rokah nepoklicanih.« Upam, da jemlje to izjavo odkritosrčno in resno in da jo sprejema brezpogojno, ne glede na to, kdo bi mogel biti z njo prizadet v svojem neznanju in nepoštenju.

Želel bi končno, da bi moj mitološki sobesednik ne le s pavšalnim kritiziranjem drugih, marveč z vzajemnim sotrudniškim delom in s točnim navažanjem virov doprinesel svoj delež pri razjasnjevanju našega poganskega duhovnega življenja. Morda bo tudi meni še usojeno, da se potem pri njem naučim prave metode znanstvenega dela. Žal mi je, da je bil ves moj doseđani literarno-strokovni trud tako rekoč zastonj, rad bi se pa vsaj v zadnji uri popravil, da se ne bo (gl. str. 350) reklo za menoj: »Nemogoče pa je ugotoviti kar koli z metodami, s katerimi je operiral Mal.«

Zusammenfassung

ANMERKUNGEN ZUR SLOWENISCHEN MYTHOLOGIE

Der Verfasser der vorliegenden Bemerkungen zur slowenischen Mythenkunde hat sich bereits vor einem Dezennium in einer besonderen Abhandlung mit mythologischen Altertümern bei den Slowenen befasst. Im letzten (III.—IV.) Jahrgang des Slovenski Etnograf griff Fr. Bezljaj auf diese Studie zurück und spricht ihr jedweden Fortschritt in der wissenschaftlichen Forschung ab — sie sei auf dem Standpunkt der Romantik zurückgeblieben, ignoriere die Ergebnisse der modernen Quellenkritik und wimmele von unkritischen Behauptungen und unrichtigen Etymologien, alles im angestrebten Ziele, um einen slowenischen Götterolymp aufzurichten. Die schwersten Anschuldigungen werden verantwortungslos und in Bausch und Bogen, ohne Beweisführung und ohne Quellenangabe einfach nur so hingeworfen, wobei geflissentlich übersehen und verschwiegen wird, dass Mal als Verfasser der Abhandlung über slowenische mythologische Altertümer ausdrücklich betont, dass er sich des wilden Etymologisierens enthalten wolle und nur als Historiker auf Grund von gegebenen, Geschichtsquellen, Volkssagen und Gebräuchen die verblasste mythologische Tradition bei den Slowenen und deren ev. Übereinstimmung mit diesbezüglichen Vorstellungen bei den übrigen Slaven aufzuhellen beabsichtige.

In seinem Artikel über slowenische Mythologie in den letzten zehn Jahren möchte Bezljaj den Glauben erwecken, dass für Mal die Forschungsergebnisse seit Niederle (diesen selbst miteingerechnet) terra incognita seien. Und doch ist gerade das Gegenteil richtig: systematische Werke vor Niederle werden überhaupt nicht herangezogen, dieser selbst aber mit Richtigstellungen von Brückner, der wohl noch immer als Mythologe par excellence gelten muss. Die erst im Jahre 1946 bzw. 1947 erschienenen Abhandlungen von Unbegaun und Urbańczyk konnten freilich im Jahre 1940 nicht berücksichtigt werden.

Die angeführten Mitteilungen aus mittelalterlichen Quellen entkräften zur Genüge die Annahme Bezljajs, dass bei den Slaven keine Rede sein könne von gemeinsam vererbten religiösen Vorstellungen, schon gar nicht für solche bei den West- und Südslaven. Unbegründet ist auch die pessimistische Resignation des Kritikers, dass wir aller Wahrscheinlichkeit nach nie etwas Bestimmtes von den religiösen Grundlagen der Südslaven wissen werden, obwohl im Gegenteil Mal auf viele solcherlei im Volksbrauchtum erhaltene heidnische Glaubenselemente und Reminiszenzen hingewiesen hat. Im besonderen macht er als eine kleine Ergänzung auf Überreste des altslaw. Sonnenkultus auf der Stolzalpe sowie auf die Kopfbedeckung der Frauen, peča, aufmerksam, welche letztere als die rituelle Bedeckung der Weiblichen Schutzgöttin Petka aufzufassen wäre.